

Wat is een vriend en aan welke kwaliteit van hem herinneren de filosofen?

Een goede vriend is een filosoof

Wat is een vriend?

Het antwoord op deze vraag kan ons een beter inzicht geven in vriendschap en zo onze beleving van vriendschap misschien beter maken.

De omschrijving van “een vriend” (dit kan overal vervangen worden door “vriendin”: in tegenstelling tot wat de meeste filosofen van vroeger dachten, zijn er geen wezenlijke verschillen tussen mannen en vrouwen op dit vlak) zoals de meesten van ons dit begrip tegenwoordig begrijpen, wordt hier aangevuld met opmerkingen van filosofen die wijzen op een belangrijk aspect van vriendschap dat door vele vrienden vaak vergeten wordt.

1. Wat is een vriend?

Een vriend: geen vijand

Mens zijn betekent zaken doen om zijn behoeften te bevredigen, verlangens te vervullen, doelen te realiseren en dit onvermijdelijk in relatie tot andere mensen.

Die anderen kunnen – fundamenteel en dus schematisch gezien – opgedeeld worden in 2 groepen: enerzijds de groep die in hun streven naar behoeftenbevrediging ons slecht gezind zijn, ons tegenwerken, ons vaak schade toebrengen, anderzijds de groep die welwillend staan tegenover ons, met ons samenwerken, ons meestal helpen.¹ De eerste groep zijn onze vijanden, de laatste groep onze vrienden, in de ruime betekenis van bondgenoten, zij die ons welgezind zijn.

Deze betekenis is de oorspronkelijke betekenis van “filos” bij de oude Grieken zoals Homeros en ook nog Aristoteles. Bondgenootschap drukt de kern van vriendschap uit: met iemand dingen samen doen, iemand steunen, iemand helpen.

Duidelijk is dat bondgenootschap (vriendschappelijkheid) gradatie kent: hoe meer iemand welwillend is, hoe meer hij onze bondgenoot (vriend) is.

Meestal wordt het begrip vriend gereserveerd voor een beperktere groep binnen onze bondgenoten.

Een vriend: vrij gekozen

Binnen de groep van personen die met ons meewerken kunnen meerdere groepen onderscheiden worden:

- zij die ons helpen omdat ze familie zijn (maar er zijn altijd familieleden die ons eerder vijandig gezind zijn)
- zij die ons helpen omdat ze op dezelfde plaats wonen: burenen, stadsgenoten, landgenoten (maar er zijn altijd omwonenden die ons vijandig behandelen)

---

¹ Bij het helpen kan je 2 soorten onderscheiden: ik help iemand, maar denk ook nog aan mijn eigen behoeften, of ik help iemand en denk enkel nog aan de behoeften van de andere (uiteeraard is dit een kwestie van gradatie). Je kan spreken over naar gelijkheid strevende hulp (bondgenootschap, vriendschap, liefde) of zich opofferende hulp (bondgenootschap, vriendschap, liefde).

Naar gelijkheid strevende vriendschap verdient wellicht de voorkeur boven zich opofferende liefde, maar deze vraag wordt hier verder niet behandeld.

- zij die ons helpen omdat ze dezelfde bezigheid hebben, hetzij als werk, hetzij als hobby: collega's, klasgenoten, clubgenoten (maar er zijn altijd werk-, klas- of clubgenoten die ons eerder vijandig bejegenen).

Kenmerkend bij al deze groepen is: wij kiezen onze familieleden, buren, collega's in de meeste gevallen niet. Ze worden ons gegeven.

Familieverbanden zijn biologisch bepaald en liggen dus onveranderlijk vast. Waar we wonen en met wie we samen werken of spelen, is voor een deel onderwerp van keuze (toch in onze moderne samenleving), maar bij die keuze spelen een heleboel factoren een rol die niets te maken hebben met de personen met wie we er zullen moeten samenzijn. Ik werk bv. op het atheneum omdat die school de enige vrije plaats was op een bepaald ogenblik of ik speel voetbal bij de "Lustige sjotters" omdat dit de enige voetbalclub in mijn buurt is – de collega's en voetbalkameraden krijg ik er bij zonder dat ik ze kiezen kan.

Kiezen we iemand zelf om met samen te zijn en te steunen, dan noemen we hem een vriend. We zijn dan welwillend tegenover die persoon, niet omwille van het feit dat hij familielid, buur, collega of clubgenoot is, wel omwille van hemzelf. Dit is vaak het geval als we een partner (levensgezel) kiezen. Een vriend in deze betekenis kan natuurlijk een verwant, buur of collega zijn, maar dat is een toevallige bijkomstigheid.

Ik steun al mijn collega's (een "vijand" onder hen misschien uitgezonderd), omdat dit mijn werk en dus mijzelf ten goede komt (en dus zijn mijn collega's bondgenoten), maar er zijn er enkele die ik zou blijven steunen ook als ze niet langer collega zouden zijn: dat zijn mijn vrienden onder de collega's. Ik ben aangenaam (men zegt "vriendelijk") tegen al mijn buren, maar er is geen enkele buur die ik zou missen als hij verhuist: ik heb geen vrienden onder mijn buren. Mijn broer is meer dan een broer, nl. mijn vriend als ik hem zou helpen ook als hij mijn broer niet was (wat in de praktijk natuurlijk moeilijk valt uit te maken).²

We kiezen vrienden omdat wij ze aantrekkelijk of sympathiek vinden, wij ze graag hebben, wij er veel overeenkomsten mee hebben, waardoor wij het aangenaam vinden er samen dingen mee te doen.

Deze dingen zelf kunnen zeer divers zijn.

Een vriend: zingeveer

Er zijn vele terreinen waarop mensen elkaar kunnen helpen en steunen, o.a.

- het materiële en (in geldeconomieën dus) het financiële: bv. een buur helpt me verhuizen, een vriend leent mij geld, ik verzorg mijn zieke vader
- het vermakelijke: bv. ik speel voetbal met mijn teamgenoten, collega's gaan na het werk mee een pint pakken, ik vergezel een kennis mee naar de opera
- het seksuele: bv. een persoon wil met mij vrijen, een man staat sperma af aan een vriendin
- het emotionele: bv. een collega luistert naar mijn problemen met de baas, een vriend troost me als ik verdrietig ben, ik geef een feest voor mijn familie en kennissen omdat ik iets te vieren heb

² Je kan op basis van de twee gemaakte onderscheidingen dit schema maken:

	vijand	bondgenoot op basis van "objectieve" band	bondgenoot uit vrije keuze (ter wille van de persoon zelf) = VRIEND
familielid			
buur			
collega			
clubgenoot			
geen "objectieve" band			

In de volgende paragraaf wordt een derde onderscheid gemaakt, nl. i.v.m. de soort behoefte waarmee een bondgenoot of vriend mij helpt. Het schema wordt dan driedimensionaal.

- het opvoedende en het rationele: een ouder leert zijn kind dank u zeggen, een leraar legt een filosoof uit aan een leerling, een vriend geeft raad aan een vriend
- het zingevende: bv. geloofsgenoten vieren samen met mij een religieuze eredienst, een vriend filosofeert samen met mij over de zin van het leven.

Niet elke bondgenoot of vriend steunt ons op al deze terreinen.

Sommige bondgenoten of vrienden zijn dat slechts vriend op één terrein: met mijn clubgenoot speel ik voetbal en babbelen nadien over koetjes en kalfjes in de kantine en daar blijft het bij, met een leerling gaat de relatie meestal niet verder dan het louter aanleren van dingen.

Sommige vrienden steunen ons op alle terreinen. Je zou van een volledige vriendschap kunnen spreken.³

In welke mate mensen ons helpen op deze verschillende terreinen verschilt ook van cultuur tot cultuur.

In onze moderne wereld is door de arbeidsverdeling de materiële hulpverlening bijna volledig geprofessionaliseerd: bij een verhuis betaal ik een verhuisfirma, geld leen ik van de bank tegen intrest en mijn vader wordt verzorgd in het ziekenhuis, betaald door mijn bijdragen voor de sociale zekerheid. In een economie gericht op maximalisatie van de winst (kapitalisme), betekent dit dat zij die mij helpen bij mijn materiële behoeftenbevrediging tegelijk ook mijn vijanden zijn: ze willen zoveel mogelijk aan mij verdienen.

Ook de andere terreinen komen meer en meer in de ban van het commerciële en drijven daardoor weg van de traditionele gemeenschappen en vriendenkring: me vermaken doe ik meer en meer alleen voor de TV of computer, het kopen van seksuele diensten is gemakkelijker (bv. porno beschikbaar via internet), emotionele steun wordt meer en meer geprofessionaliseerd (teambuilding met collega's verzorgd door een counselingfirma, gesprekstherapie bij een psycholoog), als het doel van het leven wordt meer en meer shoppen en consumeren opgedrongen.

Een vriendschap die zo innig is dat je met de vriend voortdurend samen wil zijn – door vele filosofen aangehaald als kenmerk van een volledige vriendschap – valt vandaag de dag bijna steeds samen met de seksuele relatie. Waar vroeger de huwelijkspartner meestal louter voor de voortplanting diende en moest beantwoorden aan zakelijke eisen is de levensgezel tegenwoordig meestal de enige innige vriend die we hebben⁴, – als we die al hebben: velen zonder liefdespartner hebben geen “echte” vrienden.

---

³ Een bijkomend onderscheid betreft de duur van de relatie.

Een one-night-stand is een seksuele vriend van soms maar enkele minuten, een echtgenoot is vaak een levenslange seksuele partner. Ouders voeden hun kinderen meestal op gedurende heel die hun jeugd (en soms ook nog nadien), een onderwijzer onderwijst zijn leerlingen maar gedurende één schooljaar.

⁴ Montaigne stelt op het einde van de 16e eeuw in zijn *Essay Over de vriendschap*:

als een vereniging kon tot stand komen waarin niet alleen de zielen volledig konden genieten maar ook de lichamen aan bod kwamen, zodat de hele mens erin betrokken werd, dan zou de vriendschap daar beslist rijker en voller door worden. Maar ik ken geen enkel voorbeeld waaruit blijkt dat de vrouw hier ooit toe in staat is geweest, en de scholen in de Oudheid zijn het erover eens dat dit ook uitgesloten is.

In het midden van de 18^e eeuw schrijft Hutcheson in zijn *System of Moral Philosophy (1755)*:

De natuur heeft het huwelijk bestemd om een blijvende wederzijdse vriendschap te zijn tussen twee personen [...] de tedere gevoelens en affecties die de partijen verbinden tot de huwelijksrelatie, tonen duidelijk dat het een toestand is van gelijk partnerschap of vriendschap, en niet een toestand waarin de ene partij zichzelf het recht toekent in alle huiselijke zaken de heerser te zijn en de andere partij onderwerping belooft.

Of nog, David Hume in *An Enquiry Concerning the Principles of Morals (1751)*:

Tussen gehuwde personen veronderstelt de wetgeving dat het bindmiddel van de vriendschap zo sterk is dat een verdeling van eigendommen afgeschaft wordt.

Vriendschap lijkt af te kalven, terwijl de nood eraan toeneemt als gevolg van het individualisme in onze moderne maatschappij (wat natuurlijk samen hangt met arbeidsverdeling, kapitalisme, consumentisme). Het individualisme heeft ons meer vrijheid gegeven, maar ten koste van zekerheid, veiligheid en vriendschappelijke relaties.⁵

We worden minder gehinderd in onze (letterlijke en figuurlijke) bewegingsvrijheid door vaste structuren, zoals een hechte dorpsgemeenschap, dwingende familieverbanden, een werkplaats voor het leven, een geloofsgemeenschap. De keerzijde is dat we meer en meer alles zelf moeten doen en daardoor minder zekerheid hebben, op materieel, gemakkelijk, seksueel en emotioneel vlak, maar ook op vlak van zich waardevol voelen, van zin hebben voor zichzelf en voor anderen.

In vaste structuren hebben we een vaste plaats die ons meteen ook waarde toekent. We hebben een zin in zover we een onderdeel uitmaken van het geheel waartoe we behoren. Deze zingeving is grotendeels weggefallen, terwijl de zingeving en het zich waardevol voelen een fundamentele menselijke behoefte is.

Het alternatief dat centraal is geworden in onze moderne tijd – zich waardevol voelen door rijkdom, macht, beroemdheid – is voor weinigen weggelegd en is voor hen die het toch bereiken niet echt bevredigend, door het negatieve karakter ervan: ik heb waarde omdat de anderen mij vrezen, mij benijden. Een andere zingevend alternatief dat positief van aard is, is juist vriendschap.

Een vriend (in de beperkte betekenis van het woord) is iemand die mij (of ik nu al dan niet familie, buur, collega van hem ben) in vrijheid kiest en daardoor tegen mij zegt: jij bent waardevol, jij betekent iets voor mij.

Een vriend is iemand die (al dan niet stilzwijgend) zegt: uit alle collega's kies ik jou om ook in de vakantie te ontmoeten, van alle burens ben je degene aan wie ik mijn miserie wil vertellen, uit mijn familieleden kies ik jou om mee te vieren, of nog meer waardebevestigend: van alle mensen die ik ontmoet of zou kunnen ontmoeten, kies ik jou om bepaalde dingen te doen, zelfs al ben je geen familielid, buur of clubgenoot.

Een vriend bevestigt mij als waardevol, een vriend geeft mij zin.

Omdat de vriend mij in vrijheid heeft gekozen, kan hij steeds terugkomen op zijn beslissing. Daar ben ik bang voor, want het lijkt te betekenen dat ik niet meer zo waardevol ben als voorheen.⁶

Vrienden willen hun vriendschap behouden en zijn daarom meestal voorzichtiger tegenover hen dan tegenover anderen. Om die redenen durven ze meestal geen kritiek geven op hun vriend. Dat is fout.

Juist aan vrienden moeten we kritiek geven: dat is één van de belangrijkste zaken die we kunnen leren van vele grote filosofen die over vriendschap hebben geschreven.

2. Aan welke kwaliteit van een vriend herinneren de filosofen?

Vrienden wensen elkaar het goede en helpen elkaar om dit te bereiken. Er stelt zich hierbij deze vraag: valt het goede dat ik wens voor mijn de vriend altijd samen met het goede zoals die vriend zelf wenst, of kan ik het goede voor mijn vriend anders zien, E zo ja, mag of moet ik hem dat dan zeggen?

Een hele reeks van de allergrootste filosofen hebben hierover interessante zaken neergeschreven.

---

⁵ Deze problematiek is één van de hoofdthema's van de Pools-Engelse denker Zygmunt Bauman (geboren in 1925).

⁶ Vandaar het belang gehecht aan trouw tussen vrienden. Over de vraag of trouw levenslang moet zijn bestaat discussie. Vooral i.v.m. trouw tussen liefdespartners zijn de opvattingen de laatste 50 jaar sterk gewijzigd.

2.1 Enkele filosofen over vriendschap en het goede

Aristoteles

De filosoof die voor het eerst uitgebreid schreef over vriendschap (en weinigen na hem hebben het thema even uitgebreid behandeld), Aristoteles (4^e eeuw voor het begin van onze jaartelling), verbindt vriendschap aan het morele goede (de deugd).

Hij onderscheidt binnen het uitgebreide begrip “vriend” als tegengesteld aan “vijand” een drietal soorten vriendschap:

- vriendschap ter wille van het voordeel en nut (handelsrelaties, politieke medestanders)
- vriendschap ter wille van het plezier (vrienden om met te drinken, feesten, spelen, sporten, discussiëren)
- volledige vriendschap (ware vrienden).

Kenmerkend voor ware vriendschap is dat ze enkel kan bestaan tussen deugdzame mensen:

De perfecte vorm van vriendschap bestaat tussen mensen die goed zijn en elkaars gelijken zijn in deugd; want zij wensen elkaar in zoverre zij goed zijn op gelijke wijze het goede toe, en zij zijn goed in zichzelf. [...] Elk van beiden is zowel goed zonder meer, als goed voor zijn vriend. [...] Evenzo zijn ze ook aangenaam; want de mensen die goed zijn, zijn zowel zonder meer aangenaam als aangenaam voor elkaar. Ieder vindt namelijk zijn eigen handelingen en de handelingen die daarop lijken plezierig, en de handelingen van goede mensen zijn hetzelfde of lijken op elkaar. (Ethica Nicomachea, boek VIII, 1156b 7-17)

Het goede ligt vast los van de vrienden, en aangezien de beide vrienden naar het goede streven, stellen ze dezelfde handelingen. Tussen dit soort vrienden komt dan ook geen onenigheid voor:

Waar namelijk de vriendschap op deugd is gebaseerd, streven de vrienden er naar elkaar goed te doen (dit is immers een kenmerk van deugd en vriendschap) en zo kunnen er zich tussen mensen die hierin wedijveren, onmogelijk verwijten en ruzies voordoen. (Ethica Nicomachea, boek VIII, 1162b 6)

Of misschien weet een deugdzaam persoon toch niet altijd uit zichzelf wat het goede is en kan hij van zijn vrienden leren, zoals gesuggereerd wordt in de laatste regels van het hoofdstuk over vriendschap:

De vriendschap van voorbeeldige mensen is daarentegen voorbeeldig en wordt sterker naarmate zij meer met elkaar omgaan. En het schijnt dat zij ook beter worden doordat ze hun vriendschap in praktijk brengen en elkaar verbeteren: zij kopiëren van elkaar de eigenschappen die hun bevallen. Vandaar het gezegde: “van edele mensen zul je immers edele dingen leren”. (Ethica Nicomachea, boek IX, 1172a 10-14)

Het lijkt tegenstrijdig en het blijft een beetje duister wat de relatie tussen vriendschap en het goede concreet inhoudt volgens Aristoteles.

Toch schemert al de idee door dat een van de belangrijkste zaken bij vriendschap het elkaar corrigeren betreft - een idee die al duidelijker op de voorgrond komt bij Epicurus.

Epicurus

Epicurus (rond 300 vóór het begin van onze jaartelling) is de filosoof die het meest belang hecht aan vriendschap.⁷ Tegelijkertijd zijn er zeer weinig teksten van Epicurus over vriendschap bewaard, omdat de eenvoudige reden dat er in het algemeen zeer weinig van deze filosoof is overgeleverd. Duidelijk is in elk geval: volgens hem is vriendschap het belangrijkste in een mensenleven:

Van alle middelen tot volledig levensgeluk die de wijsheid ons verschaft, is het verwerven van vriendschap verreweg het belangrijkste. (Authentieke leerstelling 27)

De voornaamste functie ligt in de veiligheid. Dit nut van vriendschap is echter het fundament waarop een hele reeks andere functies en kenmerken van vriendschap gebaseerd worden.

Epicurus stelt uitdrukkelijk dat vriendschap kan beleefd worden los van de voordelen, hoewel ook in dat geval de ego-gefundeerdheid aanwezig blijft:

Elke vriendschap is om zichzelf wille verkieslijk. Maar zij vindt haar oorsprong in het voordeel dat zij brengt. (Vaticaanse stelling 23)

Daarbij wordt een verband gesuggereerd tussen vriendschap en filosofie:

De edele mens bekommert zich vooral om wijsheid en vriendschap; en daarvan is de één een sterfelijk, de ander een onsterfelijk goed. (Vaticaanse stelling 78)

Epicurus lijkt te denken dat vriendschap zo belangrijk is voor het geluk, niet alleen omdat ze op zich al gelukkig maakt (en dus *om zichzelf verkieselijk* is), maar ook omdat ze (het *voordeel* heeft dat ze) helpt bij het verwerven van iets want nog meer (want op een *onsterfelijke* wijze) bijdraagt tot geluk, nl. wijsheid.

En inderdaad, epicuristische vrienden gaan samen leven en houden zich bezig met 2 zaken, enerzijds samen werken om te voorzien in de (bewust sober gehouden) materiële behoeftenbevrediging, anderzijds samen filosoferen. Zo schrijft de epicurist Diogenes van Oinoanda (2^e eeuw van onze jaartelling):

En wat de noodzakelijke bezigheden van de landbouw betreft: omdat we geen slaven meer zullen hebben (we zullen immers zelf ploegen en spitten en voor het gewas zorgen en rivieren omleggen en op de oogst letten), zullen dergelijke bezigheden in de mate waarin het noodzakelijk is, het voortdurend samen filosoferen onderbreken; want de werkzaamheden op het land zullen opbrengen wat onze natuur nodig heeft.

De landbouw wordt slechts beoefend in zover het noodzakelijk is, het filosoferen staat centraal. Dat blijkt ook uit een citaat van Epicurus zelf:

Wij moeten tegelijkertijd lachen en filosoferen en het huishouden besturen en onze overige bezittingen gebruiken, en nooit ophouden de woorden van de juiste filosofie te spreken. (Vaticaanse stelling 41)

We moeten werken (*het huishouden besturen*), maar wat *nooit mag ophouden* is het filosoferen. Epicurus bewees dit niet enkel in zijn redeneringen, maar veel duidelijker door zijn leven en daden en karakter, zoals Cicero opmerkte (in *De finibus*, I, 65).

---

⁷ De visie van Epicurus op vriendschap verdient dan ook een uitgebreidere behandeling. Zie hiervoor bv. het artikel *De vriendschap danst de wereld rond. Epicurus, de vriendschapsfilosoof bij uitstek.*

De grootste vreugde kende Epicurus dank zij het filosoferen met zijn vrienden in de Tuin.
De sterkste getuigenis daarvan staat in de brief aan zijn vriend Idomeneus, die Epicurus schrijft op zijn sterfbed:

Ik schrijf deze brief op een uiterst blijde dag die tevens de laatste van mijn leven is. De pijn door blokkering van mijn nieren en dysenterie kan niet overtroffen worden, maar daartegenover staat de vreugde in mijn ziel door de herinnering aan de discussies die we voerden. (Diogenes Laërtius, 10.22 -138 U, 52 A)

Filosoferen betekent inderdaad discussiëren. Filosoferen is immers *nuchter denken, dat niet alleen de gronden onderzoekt van elk kiezen en vermijden, maar ook de ongegronde meningen uitbant waardoor de grootst mogelijke onrust zich van onze geest meester maakt* (brief aan Menoikeus, 132).

Filosoferen is (durven) vanzelfsprekendheden in vraag stellen, (durven) dieper nadenken dan je gewoon bent of dan je leuk vindt, (durven) kritiek geven op anderen én op jezelf.

Filosoferen is dus ook kritiek (durven) geven op de meningen van je vrienden als die ongegrond of dwaas zijn.

Een vriend zou er geen probleem mee mogen hebben om toe te geven dat zijn vriend (of discussiegenoot in het algemeen) het bij het rechte eind heeft:

Bij een discussie die de redelijkheid zoekt heeft hij die het onderspit delft groter voordeel, voor zover hij er iets van opgestoken heeft. (Vaticaanse stelling 74)

Een vriend aanvaardt dan ook dat zijn vriend hem terecht wijst, want het gemeenschappelijk doel is de wijsheid.

Heraclitus zei: *De mensen die slapen hebben elk hun eigen wereld; de mensen die wakker zijn, hebben een gemeenschappelijke wereld.* Als mensen gelukkig willen worden moeten ze ontwaken uit hun eigen wereld vol ongegronde meningen.

Het meest moeten we daarbij rekenen op diegenen die ons het goede toewensen, op onze vrienden:

De vriendschap danst de wereld rond en roept ons op allen te ontwaken en onszelf gelukkig te prijzen. (Vaticaanse stelling 52)

De formulering is poëtisch en is niet volledig duidelijk zonder interpretatie (zoals degene die hierboven gegeven is).

Een ondubbelzinnige verwoording van het belang van terechtwijzing tussen vrienden vinden we pas bij Cicero.

Cicero

In zijn definitie van vriendschap spreekt de Romeinse wijsgeer Cicero (106-43 vóór het begin van onze jaartelling) niet over terechtwijzing, maar geeft juist een centrale plaats aan het tegenovergestelde, de eensgezindheid:

De vriendschap is niets anders dan de volmaakte overeenstemming van zienswijze in natuurlijke en bovennatuurlijke aangelegenheden, gepaard aan een wederzijdse welwillendheid en genegenheid. (Over de vriendschap, VI)

Hij verbindt deze eensgezindheid eveneens aan deugdzaamheid:

Volgens mij kan er alleen maar vriendschap bestaan tussen deugdzame mensen. (V)

Maar Cicero wil afstand nemen van zijn voorgangers:

ik neem deze uitspraak niet in de strengste zin zoals de filosofen, die de term 'goed mens' al te scherp definiëren; misschien is er iets waars in wat zij zeggen, maar op een veel te exclusieve manier om praktisch nut te kunnen hebben. [...] Wij moeten het anders aanpakken, de aandacht richten op wat nut kan hebben voor het dagelijks leven, zonder gedachtenkronkels of wensdromen. (V)

Cicero wil vooral *“het hebben over reële vrienden, die wij zien of over wie wij nog horen spreken, kortom over vrienden die wij in 't dagelijkse leven ontmoeten”* (XI).

Naast zeer mooie passages over de voordelen van vriendschap – met als voornaamste *“ons in alle omstandigheden tegen de moedeloosheid behoeden”* – en over het natuurlijk karakter ervan, schrijft Cicero dan ook over de breuk tussen vrienden.

De eensgezindheid tussen vrienden blijft niet altijd duren, als gevolg van veranderende interesses, opvattingen en belangen.

Een belangrijk breekpunt is vaak de vraag of je voor een vriend iets slechts mag of moet doen:

Een andere oorzaak voor een beslissende en tevens gewettigde breuk kan de ongeoorloofde vraag van een vriend zijn, die zijn makker aanzet tot medeplichtigheid aan een onrechtvaardige daad. (X)

Cicero's standpunt is duidelijk: vrienden moeten deugdzame, rechtschapen personen zijn, dus mag men de deugzaamheid ook niet voor een vriend opgeven:

Er bestaat dus geen enkele verontschuldiging voor een misstap die men begaat uit vriendschap voor iemand. De vriendschap berust immers op de wederzijdse achting voor de rechtschapenheid van beiden, zodat er bezwaarlijk nog kan sprake zijn van vriendschap, wanneer de rechtschapenheid ophoudt te bestaan. (XI)

Het getuigt van Cicero's praktische benadering van vriendschap dat hij hierop *“in zekere mate”* uitzonderingen toestaat, zolang het niet te *“grof”* wordt:

Tussen eerlijke mensen veronderstelt zij een volledige gemeenschap van bezit, gedachten en verlangens, zozeer zelfs dat men, indien een vriend hulp behoeft in een zaak die niet helemaal rechtvaardig is maar waarin zijn leven of zijn eer op het spel staat, in zekere mate van de rechte weg mag afwijken zonder echter een grove onrechtvaardigheid te begaan. (XVII)

De hoofdstelling blijft echter dat vrienden van elkaar enkel rechtvaardige, moreel goed te keuren zaken vragen:

Stellen wij dus als eerste principe in de vriendschap voorop geen andere dan geoorloofde diensten van uw vrienden te vergen en hun ook geen andere te bewijzen. (XII)

Dit betekent dat vrienden elkaar moeten bekritisieren indien nodig:

Laat dit een grondwet zijn van vriendschap: vraag aan een vriend alleen wat je naar eer en geweten mag en doe voor hem alleen wat je doen kunt met ere. Wacht daarbij zelfs niet op zijn verzoek. Sta altijd voor hem klaar; aarzel niet maar durf hem ook in alle oprechtheid te zeggen waar het op staat. Wat heeft een relatie tussen vrienden voor zin als er geen gezag uitgaat van

hun adviezen? Dat gezag moet functioneren in ronduit gegeven waarschuwingen, maar ook als het moet in felle kritiek. En zorg dat je raad wordt opgevolgd. (XIII)

Deze idee wordt een paar keer herhaald:

Een enig geval waarin wij onze vrienden nooit mogen sparen is wanneer het erop aan komt hun de waarheid te zeggen en onze oprechtheid te bewijzen. Het komt immers vaak voor dat wij hen moeten terechtwijzen of zelfs moeten laken. Dat moet dan altijd in gemoede aanvaard worden, wanneer het goed bedoeld is. [...]

Stellig, de waarheid is een spijtig iets, wanneer zij leidt tot haat die het gift der vriendschap is, maar de gevolgen van te veel tolerantie zijn nog veel erger. Wie zich te tolerant opstelt tegenover slecht gedrag, laat toe dat zijn vriend reddeloos zijn ondergang tegemoet snelt. [...]

Het is van groot belang in al dat soort gevallen redelijk en omzichtig te werk te gaan, zodat de waarschuwingen niet hatelijk, de kritiek niet kwetsend overkomt. [...]

Er is geen hoop voor correctie als iemand zijn oren sluit voor de waarheid en daardoor van zijn vriend de waarheid niet horen kan. (XXIV) [...]

Vermits het terechtwijzen en terechtgewezen worden inherent zijn aan de vriendschap, moet men vrijmoedig en zonder enige bitterheid terechtwijzen en een terechtwijzing even grootmoedig en zonder tegenzin aanvaarden, in de overtuiging dat er voor de vriendschap geen groter kwaad bestaat dan vleierij of kruiperige inschikkelijkheid. (XXV)

De redenering van Cicero zal herhaald worden door christelijke filosofen.

Augustinus

Ook Augustinus, één van de belangrijkste vroegchristelijke denkers (354-430), verbindt vriendschap met het goede en met de bekommernis dat de vriend het goede ter harte neemt.

Voor Augustinus valt het goede samen met de liefde van en tot God.

Het materiële, aardse en zinnelijke zijn slecht. Augustinus kijkt met verachting neer op zijn vroeger leven waarin hij vriendschap lichamenlijk beleefde:

Liefhebben en liefde vinden was mijn vreugde, vooral wanneer ik ook van het lichaam genoot van wie mij liefhad. Zo kwam het dat ik de bronader van de vriendschap besmeurde met het vuil van de begeerlijkheid en haar stralend wit verduisterde met wat er opwolkte uit de onderwereld van de wellust. (Conf, III, 1)

Het goede wensen voor een vriend betekent dan ook het redden van zijn ziel door hem enerzijds weg te leiden van het lichamenlijke en hem anderzijds de spirituele liefde van het christendom te leren kennen:

*Zijn het lichamen die u behagen, laat
Zijn het zielen die u behagen, laat ze dan bemind worden in God, want ook die zielen zijn veranderlijk en krijgen pas hun standvastigheid, wanneer ze in Hem bevestigd zijn: anders zouden zij gaan en teloorgaan. Heb ze dus lief in Hem en trek naar Hem toe alle zielen mee die ge mee kunt trekken. En zeg tot hen: "Hem moeten we liefhebben: Hij heeft deze dingen gemaakt en Hij is niet ver". (Confessiones, IV, 12)*

Vriend zijn is de "hoeder van iemands ziel" zijn (met de uitdrukking van Gregorius de Grote).

Een gevolg is dat men zijn vrienden moet terechtwijzen indien nodig.

Vriendschap veronderstelt eensgezindheid, maar niet absoluut. Vrienden moeten van elkaar leren, moeten met elkaar discussiëren.

Ook wie Augustinus' opvatting over het goede niet deelt of zelfs resoluut afwijst, kan toch volmondig instemmen met de mooie omschrijving die hij van vriendschap heeft gegeven:

Samen praten, samen lachen, elkaar vriendelijk ter wille zijn, samen boeken in mooie taal lezen, samen speels zijn en samen ernstig worden, bij tijd en wijle van mening verschillen zonder haat, alsof iemand het oneens was met zichzelf, en juist door een schaars voorkomende onenigheid fleur geven aan de eensgezindheid, aan of van elkaar iets leren, bedrukt naar de afwezige vrienden verlangen, verblijd de aankomende ontvangen. (Conf, IV, 8)

Het belang van af en toe het met elkaar oneens te zijn, zal ook hernomen worden bij filosofen die afstand nemen van de christelijke filosofie.

Francis Bacon

Francis Bacon (1561-1626), één van de eerste filosofen die de filosofie uit de oudheid en de middeleeuwen wil vervangen door een nieuwe, moderne filosofie, blijft in zijn Essays schatplichtig aan de auteurs van de oudheid.

Vriendschap heeft drie vruchten: steun op emotioneel vlak (zijn gevoelens kunnen uiten, troost), steun op vlak van het handelen (mijn vriend doet voor mij wat ik zelf niet kan, o.a. na mijn dood) en steun in het verwerven van inzicht.

Andere mensen helpen ons om onze gedachten te ordenen. Discussiëren met anderen helpt een mens meer dan nadenken:

hij wordt wijzer dan zichzelf, en dat meer door een gedachtenwisseling van een uur dan door een bezinning van een dag.

Van een vriend mag je nog meer verwachten: oprechte raad, zowel op vlak van zaken als op moreel vlak:

het beste middel om de geest gezond te houden is de oprechte vermaning van een vriend. [...] Het is vreemd om aan te zien wat een grove fouten en uiterste zinledigheden velen begaan bij gebrek aan een vriend die hen daarop had kunnen wijzen (Essays, XXVII)

Dat kritiek van een vriend, hoewel noodzakelijk, toch ook problemen geeft, zal beklemtoond worden door Kant.

Immanuel Kant

Kant (1727-1804) geeft in *Metaphysik der Sitten* (1797) volgende definitie van vriendschap:

Vriendschap (in haar volmaaktheid bezien) is de vereniging van twee personen door gelijke wederzijdse liefde en achting.

De opmerking tussen haakjes is belangrijk.

Volgens Kant is vriendschap *louter een idee die in de praktijk onbereikbaar is*, omdat de twee aspecten, liefde en achting, op gespannen voet staan:

Want liefde kan worden beschouwd als aantrekking en achting als afstoting, en waar het principe van de liefde toenadering gebiedt, verlangt het principe van de achting dat men zich op gepaste afstand van elkaar houdt.

Als eerste opmerking om *de aandacht te vestigen op de problemen van de zuivere en volmaakte vriendschap* schrijft Kant:

Uit moreel oogpunt is het natuurlijk plicht dat de ene vriend de ander op zijn fouten wijst. Dit gebeurt immers om zijn bestwil en is dus liefdesplicht. Zijn andere helft ziet hierin echter een gebrek aan achting die hij van hem verwachtte en meent dat hij in diens achting reeds is gedaald dan wel dat hij, omdat hij door de ander wordt gadegeslagen en in het geheim bekritiseerd, voortdurend het gevaar loopt de te verliezen. En dan zal zelfs het feit dat hij gadegeslagen en betutteld moet worden hem op zich al beledigend toeschijnen.

Kant herhaalt de idee dat vrienden elkaar moeten bekritisieren, juist omdat ze elkaar graag zien en dus het beste willen voor elkaar. Hij voegt er echter aan toe dat dit niet evident is.

Het is niet aangenaam om gewezen te worden op onze fouten. Het komt erop neer dat de ander mij lijkt te zeggen dat ik minder waard ben en minder achting verdien dan eerst leek. Het komt erop neer dat de sterkste troef van vriendschap – het bevestigen van waardevolheid en dus het geven van zin – aangetast wordt. Kritiek krijgen is bijna nooit aangenaam. Kritiek krijgen van een vriend lijkt nog erger, want een vriend moet mij toch steunen en ten volle achten?

We kunnen hieruit misschien de les trekken dat we voorzichtig moeten zijn met kritiek op onze vriend en een *gepaste afstand* moeten bewaren als we de vriendschap zo goed mogelijk willen bewaren. De afstand is gepast als we de grens niet overschrijden van wat onze vriend – en dus onze vriendschap - aankan aan kritiek.⁸

Deze gedachte wordt niet geformuleerd door Kant. Hij beseft zeer goed het probleem, maar dat is geen reden voor hem om te zeggen dat we ons moeten inhouden bij het geven van kritiek. Het is immers een plicht – en het vervullen van een plicht is voor Kant heilig.⁹ Belangrijk is echter de opmerking dat het om een liefdesplicht gaat.

De kritiek van een vriend wordt gegeven *om bestwil* van de andere vriend. Wat de vriend die me bekritiseert in feite zegt is dat ik minder waard ben dan ik zou kunnen zijn. De vriend die me wijst op mijn fouten wil me nog meer waard maken dan ik al ben. Mijn vriend gelooft dat ik nog beter kan worden en zijn kritiek houdt de belofte in dat hij me daarbij zal steunen indien nodig.

Daarvoor moet ik mijn vriend dankbaar zijn, want – zoals al de vermelde filosofen hebben betoogd – kritiek geven is een van de grootste kwaliteiten van een vriend.

---

⁸ Schopenhauer, geïnspireerd door Kant, maar als cynicus tegelijkertijd diens tegenpool, meent dat vriendschap maar een kans op overleven heeft als de afstand zo groot mogelijk gemaakt wordt, zowel wat de liefde als de achting betreft (een cynicus – afgeleid van het Griekse woord voor hond - ontkent het bestaat van al het positieve, zoals geluk, goedheid, rechtvaardigheid):

Het is raadzaam om aan iedereen van tijd tot tijd te laten voelen dat men heel goed buiten hen kan: dit maakt de vriendschap alleen maar hechter. Ja bij de meeste mensen kan het geen kwaad als men zo nu en dan een greintje minachting door de relatie met hen mengt: zij stellen onze vriendschap dan des te meer op prijs. [...] Honden kunnen al nauwelijks te grote vriendelijkheid verdragen, laat staan mensen. (Bespiegelingen over levenswijsheid, hfst V, maxime 28)

⁹ Kants morele theorie is een plichtsmoraal, en dit o.a. in tegenstelling tot het utilitarisme, dat vooral kijkt naar de gevolgen van een handeling. Voor Kant is een handeling goed als het principe dat daarbij gevolgd wordt, kan geuniversaliseerd (veralgemeend) worden. Die principes (bv. je mag niet liegen) moeten dan in alle omstandigheden gevolgd worden.

De opmerkingen van Kant over vriendschap kunnen ook door een utilitarist onderschreven worden, al zal die misschien wel de vermelde les trekken en rekening houden met de draagkracht van de vriend en dus met de gevolgen die de kritiek kan hebben op de vriendschapsband.

2.2 Een goede vriend is een filosoof

Ik wil voor mezelf het goede. Als ik echt het goede voor me wil, ben ik natuurlijk wijs (filosofisch)¹⁰: ik denk na over de beste manier om mijn doel te bereiken, maar ik denk vooraf ook nog eens na of datgene wat ik wil ook echt goed is voor mij.

De idee van het goede neem ik misschien over van iemand zonder de garantie dat die persoon juist is in zijn opvatting, of ik streef doelen na uit gewoonte zonder dat ik nog stil sta bij de waarde ervan. Daarom zou ik me af en toe (altijd is praktisch niet mogelijk) kritisch tegenover mijn eigen doelstellingen moeten opstellen en me afvragen of er geen betere doelen zijn. Zeer vaak doe ik dat echter niet.

Kritisch zijn tegenover mezelf is nodig, maar ik ontvlucht het vaak, omdat ik ervaar als onaangenaam, hetzij omdat het lastig en moeilijk is (kritiek veronderstelt inzicht en ernstig nadenken), hetzij omdat het me verplicht tot veranderingen in mijn handelingen of levensstijl en ik daar tegen op zie, uit luiheid of uit gebrek aan moed.

Daarom is het goed dat ik kritiek krijg van anderen.

Niet elke kritiek is echter in mijn voordeel.

Kritiek die ik van een vijand krijg – ook als het gaat terechte kritiek – is meestal bedoeld om mij te schaden, of toch in elk geval, om het mij moeilijk en onaangenaam te maken.

Omdat de kritiek komt van mijn vijand zal ik bovendien meestal denken dat het onterechte kritiek is. Dat is vaak zo, maar niet altijd. Omdat ik denk dat de kritiek onterecht is, zal ik er geen rekening mee houden, want natuurlijk geen goede zaak is als de kritiek toch terecht is.

Daarom is het goed dat ik kritiek krijg van een vriend.

Kritiek die ik krijg van een vriend is, is bedoeld om mijn best wil en is – in zover mijn vriend zich niet vergist – terechte kritiek.

Kritiek van een vriend dwingt me om kritisch te zijn tegenover mezelf (dat blijft uiteraard nodig: ik moet nagaan of mijn vriend zich al dan niet vergist).

Kritiek van een vriend spoort me ook aan om met de kritiek (indien terecht uiteraard) rekening te houden, om er veranderingen aan te koppelen. Ik besef immers dat de vriend graag heeft dat ik verander en ik wil in zijn ogen zoveel waarde als mogelijk verkrijgen. Bovendien weet ik dat ik kan rekenen op steun van mijn vriend om te veranderen.

Daarom moet ik dankbaar zijn om de kritiek van mijn vriend. Maar goede vriendschap is wederzijds: ik moet, indien nodig, ook kritiek geven op mijn vriend.

---

¹⁰ Filosofie wordt hier gezien als het in vraag stellen van het vanzelfsprekende en dus het kritiek geven op de heersende ideeën en opvattingen (geloofspunten, levenswijzen), om zo te komen tot betere ideeën en opvattingen.

Een zeer mooie vergelijking hieromtrent komt van Socrates:

Wanneer gij mij ter dood brengt, zult gij niet licht iemand anders vinden die, het moge ook belachelijk klinken, door de goddelijke wil op de nek gezet is van de staat, als op die van een paard dat wel rijzig is van gestalte en van goed ras, maar precies ter wille van zijn gestalte ietwat traag en dat daarom de prikkel van een paardenvlieg nodig heeft. Zo schijnt de godheid mij aan u vastgehecht te hebben als iemand die u prikkelt, man voor man, u aanspoort en berispt en u van 's morgens tot 's avonds overal blijft aanklampen. Zo'n man zal niet gemakkelijk meer in uw midden verschijnen en, zo gij mij gelooft, zult gij mij sparen. Toch kon het wel gebeuren dat gij plots wrevelig wordt, net als mensen die men uit hun slaap rukt, dat gij mij driftig een klap geeft, naar Anytus luistert en mij lichtvaardig ter dood veroordeelt en dan voor de rest van uw leven blijft doorslapen, tenzij althans de godheid, bezorgd om uw welzijn, u iemand anders stuurt.

uit de **Apologie** of *Verdedigingsrede* (neergeschreven door Plato)

Als ik het goede wil voor een vriend, moet ik t.o.v. hem hetzelfde doen als ik voor mezelf moet doen: ik ben wijs (filosofisch) en stel me kritisch op tegenover de opvatting die mijn vriend heeft over wat goed voor hem is.

Als goede vriend ben ik een filosoof voor mijn vriend, en natuurlijk ook, als goede vriend is mijn vriend een filosoof voor mij.

Paul Gordyn

Bronnen

Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, uitgeverij Damon, 2005

Bacon, Francis, *Essays*, Boom, Meppel, 1978

Cicero, *De vriendschap*, De Nederlandsche boekhandel, 1970 / Ambo/Baarn, 1990

Kant, Immanuel, *De drie kritieken in hun samenhang met het totale werk*, Sun, 2003

Montaigne, *Essays*, Athenaeum – Polak & Van Gennep, 2004

Schopenhauer, Arthur, *Bespiegelingen over levenswijsheid*, Wereldbibliotheek Amsterdam / Pelckmans Kapellen, 1991

Woldring, Henk E.S., *Vriendschap door de eeuwen heen: wijsgerige beschouwingen over vriendschap als gave en opgave*, Baarn Ambo, 1994